

TÜRKİYE KIRGIZİSTAN TİCARİ İLİŞKİLERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Meltem KESKİN KÖYLÜ*

ÖZET

Kırgızistan, Orta Asya coğrafyasında yer alan, denize kıyısı bulunmayan Türk devletlerinden biridir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasından sonra 1991 yılında Kırgızistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye ise Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkedir. Türkiye ile Kırgızistan iş birliği temelleri kültürel bağlara kadar uzanmakla birlikte iki ülke arasındaki ticari ilişkiler özellikle 1992 yılından başlayarak gelişmiştir. Bu çalışma da 2010 yılından başlayarak günümüze kadar iki ülkenin ticari ilişkileri ikincil veriler ışığında ampirik olarak incelenmiştir. İki ülke arası ithalat ve ihracatın geliştirilebilmesi çabaları da değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, özellikle Türk iş insanlarının Kırgızistan'a yaptıkları doğrudan yatırımlar incelenerek yeni yatırım yapılabilecek potansiyeli olan alanlar belirlenerek bu ilişkilerin gelişimini sağlayacak unsurlar tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Türkiye, Kırgızistan, Ticari İlişkiler, İthalat ve İhracat
Jel Sınıflaması: F30, H00, N70, O10, P33

ABSTRACT

EVALUATION OF TRADE RELATIONS BETWEEN TURKEY AND KIRGIZISTAN

Kirgizstan is a Turkic state that is found in the Middle Asia, and has no shores. After the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), it has declared independence in 1991. Turkey is the first country to recognize their independence. While the cooperation between the two countries are based on cultural ties, the trade relations improved especially after 1992. This study examines the trade relations between these countries from 2010 until today, empirically in light of secondary data. Moreover, the efforts to improve import and export between these countries are evaluated in this study. Lastly, the areas that Turkish investors can directly invest are determined by analyzing the past, in order to improve the trade relations.

Keywords: Foreign Trade, Turkey, Kyrgyzstan, Business Connection, Imports and Exports
Jel Classification: F30, H00, N70, O10, P33.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, ŞUBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi, (mkeskinkoylu@ybu.edu.tr)

YDU Sosyal Bilimler Dergisi C. XII, No. 2, (Ekim 2019)

Geliş: 27.07.2019

Kabul: 23.09.2019

Bu makaleden alıntı yapmak için: Köylü, M. K. (2019, Ekim). Türkiye Kırgızistan Ticari İlişkileri ve Değerlendirilmesi YDU SOSBİLDİR, 12(2), 174-192.

0000-0002-8536-4940

1.Giriş

Ülkeler ekonomilerini genişletebilmek için üretimde fazlalıklarını dış memleketlere satmak isterler. İhracat artışı ülke içi üretimin artmasını tetikleyen unsurları içerisinde barındırır. Bu durum sürdürülebilir ekonomik için önemlidir.

Dünya artan finansal ilişkiler ve ticari ortaklıklar ülkeleri birbirlerine daha da yakınlaştırmakta ve etkileşimde olmalarını gerekli kılmaktadır. Ekonomik bağlamda yakınlaşmalar da; kimi zaman coğrafya etkin rol oynarken bazen benzer ekonomik gelişmişlik düzeyleri kimi zaman ise benzer kültür, dil, tarih özellikleri öne çıkmaktadır. Kırgızistan beş bağımsız Türk Cumhuriyetlerinden bir olması ise Türkiye için önemli bir ticari ortak olarak değerlendirilmesinin ana unsurlarından biridir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişten beri biriktirerek getirdiği, sosyal, siyasal ve ekonomik gibi alanları da içinde barındıran devlet deneyimi ile Kırgızistan'ın gelişerek dönüşme çalışmalarına katkıda bulunmakta. Türkiye, her alanda olduğu gibi finansal ve dış ticaret alanlarında da gelişmekte olan Kırgızistan'a desteklerini sürdürmektedir.

Bu çalışmada, Kırgızistan ve Türkiye ticari ilişkileri 2010-2018 yılları arası ve 2019 yılı ilk yarısını kapsayan dönemlerin değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışma verileri Türkiye İstatistik (TÜİK) başta olmak üzere, Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization-WTO), uluslararası iş geliştirme için ticaret istatistiklerinin yayınlandığı Trade Map (ITC)'den sağlanmıştır. Bu kurumlardan sağlanan ikincil verilerin ışığında ampirik çalışma yapılarak iki ülke arası ticaret ilişkileri değerlendirilmiştir.

Çalışma ile Türkiye ve Kırgızistan arasında gerçekleşen ticaretin ve yatırımların geliştirilmesi için gerekli planlamaların içinde değerlendirilmesi gereken konular ortaya çıkarılmıştır. Yine bu çalışmada, Kırgızistan ve Türkiye arasında ticaretle yaşanan veya yaşanması muhtemel problemlerin bertaraf edilmesi için gerekli önlemler tartışılmıştır.

2. Kırgızistan

Ülke, %72,6 Kırgız, %14,4 Özbek, %6,4 Rus, %6,6 Dungan, Ukraynalı, Tatar, Uygur gibi etnik gruplardan oluşan ve Orta Asya coğrafyasının merkezinde yer alan Türk Cumhuriyetleri'nden biridir (MFA, 2018). Kırgızistan ülkenin %93'lük bölümünün deniz seviyesinden 1500 metre yüksekte olması ülkenin % 90'lık bölümünün sarp dağlarla kaplı olması halkın çetin iklim ve çevre koşullarıyla mücadele edebilme özelliğini geliştirmesine olanak sağlamıştır. Zaten serbest piyasa ekonomisine geçmeden önce ülke insanının büyük bir çoğunluğu hayvancılık ve tarımla uğraşmaktaydılar. Günümüze geldiğimizde ise sanayi sektöründe özellikle de dış kaynaklı yatırımların artması ile birlikte sanayi sektörü de canlanmaktadır. Pek çok gelişen memleket ekonomilerinin temel unsurlarını oluşturan küçük ve orta büyüklükteki işletmeler Kırgızistan finansal sisteminin iskeletini oluşturmaktadır.

Tarım ve hayvancılığın gelişimine olanak veren ülke toprakları doğal kaynaklar açısından da zengindir. Ülke sanayi ekonomisinde söz sahibi olan alanlar madencilik ve metalürjidir. Kırgızistan doğal kaynaklarının başta altın olmak üzere kömür, mermer,

civa, bakır, uranyum, molibden, gümüş, antimon yataklarının yanı sıra seramik yapımında kullanılan çeşitli minerallere de yer almaktadır.

Kırgızistan güney doğusunda yer alan Çin'e 858 km'lik uzun bir sınırının olması nedeni ile Kırgızistan Çin'den doğrudan sermaye yatırımı almaktadır. Ayrıca ülkenin Kazakistan ve Özbekistan'a da sınırı bulunmaktadır.

Kırgızistan Orta Asya'nın en küçük ülkesi olup denize kıyısı olmadığı için öncelikli ticari bağlantısı kara yoluyla olmaktadır. Ülke ekonomisinde, hizmet sektörü %53.2'lik payı ile ilk sırada yer alırken % 32.5 ile sanayi ve % 14.3 ile tarım sektörü yer almaktadır (Central Asian Geoportal, 2019). Ülkenin başlıca ihrac kalemleri, kıymetli madenler ve tarım ürünleridir. Başlıca ithal ürünleri ise enerjidir. Kırgızistan coğrafi konumu nedeni ile gelişmekte olan memleketlere yakınlığı ihracatta büyük potansiyele sahip olmasına neden olmaktadır (Moment, 2019). Kırgızistan'ın Çin'e olan yakınlığı bu ülkeden gelen yatırımlar açısından avantajlı olmakla birlikte Çin'e ticaret açığı vermesine de neden olmaktadır.

Gelişmesine devam eden Kırgızistan, finansal piyasalarını güçlendirme girişimleri ve ekonomik reformları ile Orta Asya ülkeleri arasında dikkat çeken bir ülkeler arasında yer almaktadır.

2.1. Kırgızistan Ekonomik Parametreleri

Kırgızistan 1991 yılı ile birlikte bağımsızlığı kavuşmuş ve serbest ekonomi kurallarının kullanılması geçmesi sürecinde sancılı dönemleri deneyimlemek zorunda kalmıştır. Sovyet Birliğinden çıkmasının ardından tarım üretimini artırmayı başaramamıştır. Oysa birliğin parçalanmasından sonra birlikten ayrılan pek çok ülke bunu başaramamıştır.

Finansal piyasaları ve bankacılık sistemini geliştirmek için Kırgızistan hükümet önlemler almaya devam etmektedir. Bu önlemler arasında finansal aracılığın yayılması önemli bir yer tutmaktadır. Hali hazırda ülke tamamiyle derinlemesine gelişmiş bir finansal sisteme sahip değildir. Kırgızistan Cumhuriyeti az gelişmiş ülke kategorisinde yer almaktadır (Saginbaeva, 2016: 144-188). Böyle olmasına rağmen hızlı para dolaşımını teşvik eden, ulusal ve uluslararası finansal piyasalarda istikrarlı çalışmakta olan etkin bankacılık sistemi mevcuttur (The National Bank of The Kyrgyz Republic, 2019: 18-26).

Ülke sadece tarımda değil hizmet, sanayi, ulaştırma, enerji ve madencilik alanlarında kendini geliştirmiştir. Bulunduğu coğrafyada dikkat çekmeye başlamıştır. 1980 yıllardan başlayarak teknolojik gelişmelerden uzak kalan ülke, bağımsızlığını kazandıktan sonra sanayide kullanılan tesislerin atıl kalması sonucunda sanayi kaynaklı üretimde düşmeler olmuştur. Günümüzde ise sanayi payı ülke gelirinin yaklaşık 2/4'üne yaklaşmıştır (Moment, 2019).

1991 yılı itibari ile serbest piyasa kurallarına geçerken genel yoksulluk ve fonsal yetersizlikle mücadele etmek zorunda kalmıştır (Şkolik, (2014)'den aktaran, Saginbaeva, 2016: 142). Bu zorluklar ülkenin finansal piyasalarla ilgili yasal düzenlemeler yapılmasına vesile olmuştur.

Kırgızistan'ın finansal sisteminin sorumluluğunun büyük bölümü bankalar almıştır. Bankalar yatırımcıların ihtiyaçları doğrultusunda yaptıkları finansal ürün çeşitlendirmeleri ise ülkede karşılığını bulmaktadır (Sainbaeva, 2016: 143-144).

Yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar Sovyetler Birliği Merkez Bankası (Gosudarstvenny bankası SSSR) tüm birliğin tek bankasıydı. Rusya birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığını alan Kırgızistan 1991 yılında Kırgızistan Ulusal Bankası'nı (ülke merkez bankası) kurmuştur. Ülke, bu dönemde bir müddet para birimi olarak Rus Rublesi'ni kullandı. Ancak ekonomik istikrarsızlıklar nedeni ile Kırgızistan 10 Mayıs 1993 tarihinde ilk seri Som (Kırgızistan para birimi) tedavüle sürmüştür. Kırgızistan Ulusal Bankası'nın en başat amaçları içerisinde fiyat istikrarını sağlamak gelmektedir. Ayrıca ulusal bankanın sorumluk alanlarında; ülkede işlem yapan bankaların faaliyetlerini düzenleme ve denetimi vardır. Ülke para politikasını belirler. Ödeme sistemine etkinlik getirecek tedbirleri alır. Bunun yanı sıra, ulusal banka, bankacılık sisteminde kullanılan raporlama ve muhasebeleştirme sisteminden de sorumludur (Kırgızistan Ulusal Bankası, 2019). Bankanın varlıkları ise aşağıda Tablo 1'de verilmektedir.

**TABLO 1: 04.30.2019 tarihli Kırgız Cumhuriyeti'nin
Ulusal Bankası FİNANSAL RAPORU (Bin Som)**

Varlıklar	
Değerli metaller	35 985 721
Eldeki nakit, bankalar ve diğer finansal kurumlar	80 243 021
Verilen krediler	8 671 756
Diğer kapsamlı gelir yoluyla gerçeğe uygun değerde yatırımlar	36 037 589
İtfa edilmiş maliyetteki yatırımlar	190 246
Bağlı ortaklık ve iştiraklere yapılan yatırımlar	979 653
Sabit varlıklar	1 683 698
Maddi olmayan varlıklar	117 715
Diğer varlıklar	4 469 283
Toplam varlık	168 378 682
Borçlar ve Özkaynak:	
Yükümlülükler:	
Banknotlar ve dolaşımdaki madeni paralar	92 672 079
Bankalar ve diğer finansal kuruluşlar nedeniyle	19 394 551
Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Fonları	16 054 843
Borçlanma senetleri ihraç edildi	9 728 645
Alınan krediler	160 569
IMR'den alınan HBR borçları dağıtım	8 194 492
Diğer borçlar	135 676
Toplam borç	146 340 855
Sermayesi:	
Sermaye paylaş	2 000 000
Gerekli rezervler	7 476 561
Değerli metallerin ve döviz değerinin yeniden değerlendirilmesi için rezerv	11 643 987
Gerçeğe uygun değeri ile tutulan yatırımlar için diğer kapsamlı gelir üzerinden yeniden değerlendirme karşılığı	5 863
Raporlama dönemi karı	911 416
Toplam eşitlik	22 037 827
Toplam borçlar ve Özkaynak	168 378 682

Kaynak: Kırgızistan Ulusal Bankası, 2019

2.1.1. Kırgızistan Menkul Kıymetler Borsası Kırgız Borsa (KSE)

Kırgızistan piyasalarını canlandırmak ve etkinliğini sağlamak amacı ile 1994 yılında devlet kuruluşu bünyesinde kar amacı gütmeyen bir kuruluş olarak kurulmuştur. Kırgız Menkul Kıymetler Borsası; Anonim Şirketler, ticari bankalar, alım satım işlemlerine aracılık eden şirketlerin ortak çabaları ile kurulmuştur. Kırgız Menkul Kıymetler Borsası, Menkul Kıymetler Piyasası'ndaki mevcut durumu karakterize eden (Kyrgyz Stock Exchange) KSE-100 Endeksini kullanır. Endeks hesaplanmasında uluslararası standartlara uygun analog kullanmaktadır. 22 Nisan 1996'da KSE, özelleşme programı başlatılmıştır. 14 Haziran 1996'da Osh şehrinde KSE temsilcilik açmıştır. 1997 yılında, KSE'de 180 günlük uygulanan programla birlikte borsadaki şirket sayısı otuz yediye ulaşmış oldu. Ayrıca 1997 yılında Kırgız Menkul Kıymetler Borsası'nın internet sayfası olan www.kse.kg kullanmaya başlandı. 1998 yılında KSE'ye uluslararası muhasebenin uygun şekilde yürütülmesi, menkul kıymetler piyasasının profesyonel katılımcılarının etik kurallarına uygunluğu, sermaye yeterliliği, ödeme dengesi, yeterlilik yönetimi uzmanları gibi üyelerin gereksinimlerini içeren programa dâhil olmuştur. 1998 yılına gelindiğinde borsanın %58'i inşaat firmaları, %16 finansal kuruluşlar ve hizmet sektöründe çalışan şirketler, geri kalanı ise diğer sektör şirketlerini kapsamıştır. Borsada işlem gören şirketler sırasıyla Bişkek, Chui, Osh ve Celal Abad şehirlerinde faaliyetlerini sürdürmektedirler. 1999 ve 2000 yıllarında borsa ile ilgili düzenlemeler devam etmiştir. Bu düzenlemelerin içerisinde KKE-100 de işlem görebilmek için yeni şirket girişlerine belirli koşullar getiren yönetmelik tasarlanmıştır (KSE, 2019).

Kırgızistan Menkul Kıymetler Borsası ise, üç kurumsal yapının birleşiminden oluşmaktadır. Bunlar Kırgız Menkul Kıymetler Borsası, Central Asian Stock Exchange ve Menkul Kıymetler Ticaret Sistemidir. Borsa İstanbul (BİS) Kırgız Menkul Kıymetler Borsasının %24,51'ne sahiptir ve ortaklığını 2000 yılında almıştır (BİS, 2016: 33). 21. Yüzyıl ile birlikte KSE Bağımsız Devletler Topluluğu Uluslararası Borsalar Birliği'ne üye oldu. 2008 yılında yaşanan küresel kriz Kırgız Menkul Kıymetler Borsası'nda da etkisini göstermiştir. 2009 yılında KSE endekslerinin desteklenmesi amacı ile Alman şirketi Structured Solution AG ile anlaşma yapıldı. 2010 yılında, Kırgızistan'da, Menkul Kıymetler Piyasası Hakkında Kanun'un kabulü ile borsa faaliyetleri ile ilgili yetkilerini artırmıştır. 2012 yılında borsada ev sertifika ihracı gibi farklı finansal araçlarda kullanılmaya başlanmıştır. 2012'den günümüze kadarda KSE borsası menkul kıymet alım satım hacimlerini geliştirecek çabalarına devam hız kazandırmıştır. 2019 yılı sonu ve 2020 yılları için borsanın hacmi genişlemeye devam edeceği tahmin edilmektedir. 28 Haziran 2019 tarihi itibarı ile borsa hacmi 126,72 milyon Som'a ulaşmıştır (KSE, 2019).

2.1.2. Kırgızistan'da Bankacılık

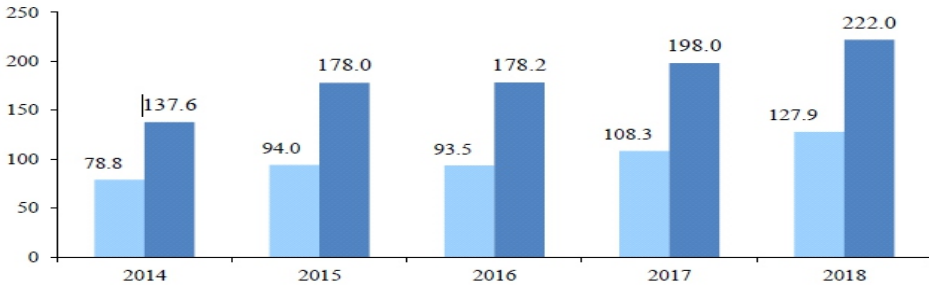
Bankalar, finansal sistem vazgeçilmez temel taşlarından biridir. Bankalar, finansal piyasalarda etkin rol oynarlar. Ülkelerin, sürdürülebilir kalkınmayı başarmaları için finansal kurumların başında gelen bankacılık modelinden verimli şekilde

yararlanmaları gerekmektedir.

Kırgızistan'da; Aiyl Bank 33 şubesi, Bakai Bank 9 şube, Bank of Asia 9 şube, Capital Bank 5 şube, Commercial bank Kyrgyzstan 36 şube, DKIB 14 şube, Dos-Kredobank 9 şube, EcoIslamic Bank 9 şube, Eurasian Savings Bank 3 şube, Finance Credit Bank 6 şube, Kyrgyzkommertsbank 3 şube, Kyrgyz Investment and Credit Bank 17 şube, Rosinbank 13 şube, RSK Bank 51 şube ve Tolubay Bank hizmet vermektedir. Kırgızistan'da işlem yapan yabancı bankalar ise; İsviçre kökenli, Bai-Tushum Bank ve Kyrgyz-Swiss Bank'dır. Pakistan kökenli National Bank of Pakistan, Kazakistan kökenli BTA Bank, Optima Bank ve Halyk Bank Kyrgyzstan'dır. Çin kökenli, Chang An Bank, ABD kökenli Finca Bank ve Kompanion Bank, Birleşmiş Milletler Topluluğundan Representative office of Interstate Bank in the Kyrgyz Republic ve ayrıca Rusya'dan RK Amanbank hizmet vermektedir. Geçmişte Türk kökenli Ak Bank ülkede hizmet verirken günümüzde hiçbir Türk bankasının Kırgızistan'da şubesi bulunmamaktadır (Revolv, 2019).

2019 yılı itibari ile Kırgızistan'da 25 ticari banka finans sektöründe işlem görmektedir. Bu bankaların on sekizi yabancı sermayelidir. Ancak 2017 yılı ile kıyaslandığında Yabancı sermayeli banka payı 2,5 puan azalarak yüzde 47,3 oranına gerilemiştir. Yine bir önceki yıla göre bankaların kredi verme oranları yüzde 2,9 puan yükselmiştir (The National Bank of the Kyrgyz Republic, 2019: 30). Aşağıda Grafik 1'de Kırgızistan'da bankaların kredi portföyü ve varlıkları görülebilmektedir.

Grafik 1: Kırgızistan'da Bankaların Kredi Portföyü ve Mevcutları (Milyar Som)

2.1.3. Kırgızistan'da Faaliyette Bulunan Finansal Kurumlar

Kırgızistan'da 2018 sonu itibariyle, 664 bankacılık dışı finansal kredi kuruluş faaliyette bulunmaktadır. Bu kuruluşlar arasında mikro finansman kuruluşları, kredi birlikleri, döviz büroları, sigorta şirketleri gibi kuruluşlar sistem içerisinde işlevlerini sürdürmektedirler. Yine bu bankacılık dışında faaliyette bulunan finansal kurumların varlıklarının toplamı 20,1 milyar Kırgız Som'u dur.

2.1.4. Kırgızistan'da Faaliyet Gösteren Sektörler

Kırgızistan 2018-2019 dönemi içerisinde Gayri Safi Yurt İçi Hasılatı (GSYİH) incelendiğinde; %11,6'lık kısmını tarım ve hayvancılık almaktadır. 16.8'i sanayi,

%8,8'i inşaat, %28,6'sı hizmet sektörü, %13,1 vergi gelirleri ve %18,2 toptan ve perakende satışlar ekonomik faaliyetleri oluşturmuştur.

Tarım ve hayvancılık sektörü: Ülke dağlık olduğu için hayvancılık tarım sektöründen daha gelişmiştir. Kırgızistan'da tarım üretiminin, %40'ını özel sektör işletmeleri, %5'ini kamu işletmeleri ve %55'i bireysel olarak hane halkınca yapılmaktadır. Diğer sektörler gibi tarım sektörü de finansman sorunu yaşamaktadır. Ülke bankacılık sektörün finansman ihtiyacını karşılayamamaktadır. Tüm bu sıkıntılara rağmen ülkenin en önemli ihraç ürünleri arasında canlı hayvan, ceviz, meyve ve sebze gelmektedir (DEİK, 2018: 4).

Sanayi sektörü; 2018 yılı itibariyle Kırgızistan GSYİH'da ki payı %18,6 olmuştur. Bir önceki yıla göre sanayi sektörü %5,5 büyümüştür. Bu artışa neden olan sadece altın madeni işletmeciliğinden gelmemiş aksine diğer fiziki üretim alanlarından büyüme gelmiştir. Bu üretime katkısı olan ürünler arasında; temel metaller ve bitmiş metal eşyaların imalatı, gıda ürünleri ve tütün üretimi, rafine edilmiş lastik ve plastik eşyaların, diğer metalik olmayan ürünlerin imalatı, petrol ürünleri, tekstil üretimi, giyim eşyası ve ayakkabı üretimi, deri ve diğer deri ürünleri, madencilik ve taş ocakçılığının yanı sıra enerji, gaz, buhar ve klima tedariki yer almaktadır (The National Bank of the Kyrgyz Republic, 2019: 9).

Hizmet sektörü; GSYİH'da en büyük payı alan sektör hizmet sektörüdür. 2018 yılı itibari ile 28,6 seviyesindedir. Enerji sektörü; Miktarı kısıtlı olsa Kırgızistan petrol ve doğal gaz ve kömür rezervlerine sahiptir. Bu rezervler ülke içi ihtiyacın %12'lik kısmını karşıladığı için %88'lik enerji açığı ithalatla karşılanmaktadır. Kırgızistanda hidroelektrik santralleri ülke elektrik ihtiyacını karşılamaktadır (DEİK, 2018: 5).

İnşaat sektörü; ülke yenileşme ve gelişmeye devam ederken inşaat sektöründe her geçen yıl gelişmeler devam etmektedir. 2018 yılında inşaat sektöründe toplam brüt üretim hacmindeki artış bir önceki yıla göre 0,7 puandır (The National Bank of the Kyrgyz Republic, 2019: 11).

Madencilik sektörü; Kırgızistan özellikle altın madenleri açısından zengin olmakla birlikte kömür ve uranyum madenleri de bulunmaktadır. Altın madeni üretimi sanayide %40'lık bir pay almaktadır. Kömür madenciliğinde ise ülke problemler yaşamaktadır. Bu alanda yatırımların yetersiz kalması ve çıkarılan kömürün lojistiğinin sağlanmasında sıkıntılar bulunmaktadır. Örneğin; Kara-Keçe kömür yatağından çıkan kömürün taşınabilmesi için 60 km'lik demiryolu gerekmektedir (DEİK, 2018: 5).

2.1.5. Doğrudan Yatırımlar

Coğrafi ve ekonomik yakınlık nedeni ile Çin Kırgızistan'a en büyük doğrudan yatırım yaparken Türkiye coğrafi olarak uzak olmasına rağmen ülkeye en çok yatırım yapan ülkelerin başında yer almaktadır.

Tablo 2'de Kırgızistan'a doğrudan en büyük yatırım yapan ülkeler, komşu ülkeleri ve Türk Cumhuriyetlerinden seçilen ülkelerle bir karma hazırlanmıştır. Kırgızistan'a 2000 yılından başlayarak çeşitli dönemlerde doğrudan yatırım yapan 98 ülke bulunmaktadır.

Bu ülkelerin hepsini birden tablo 2'de yer almasına gerek görülmemiştir. Kırgızistan'a Doğrudan Yatırım Yapan Seçili Ülkeler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Kırgızistan'a Doğrudan Yatırım Yapan Seçili Ülkeler (Bin ABD \$)							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İngiltere	73.725,3	51.362,1	70.653,1	81.707,5	53.386,9	189.508,8	722,6
Türkiye	8.109,4	5.380,3	22.347,1	23.763,7	29.210,6	111.112,3	33.235,6
Almanya	11.957,8	42.732,7	32.642,9	6.542,4	18.222,3	6.957,9	715,9
USA	11.861,1	12.104,8	5.527,0	8.243,9	14.899,1	12.034,1	3.190,0
Kıbrıs	2.330,8	425,0	1.297,9	34.543,9	31.652,4	27.989,2	15.767,1
Çin	70.752,1	149.602,2	141.171,6	468.336,6	221.646,2	474.412,2	301.303,1
İsviçre	101,8	26.397,6	21.243,1	17.596,2	3.707,3	5.280,8	3.560,8
Azerbaycan	-	-	124,9	17,1	-	-	-
Kazakistan	41.319,9	24.094,3	34.083,1	52.313,7	30.533,5	20.796,3	23.109,2
Özbekistan	40,0	-	25,3	89,8	26,8	74,9	16,5
Türkmenistan	-	-	-	-	-	-	-
Afganistan	43,1	1,1	99,2	294,8	508,6	334,6	690,8

Kaynak: International Trade Centre, 2018.

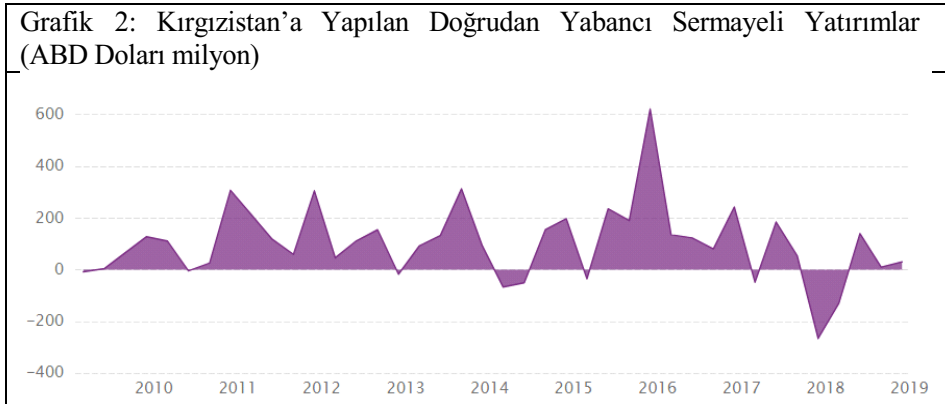
Tablo 2'de görüleceği gibi Kırgızistan'a en büyük doğrudan yatırımı Türkiye, Çin ve Kazakistan yapmıştır. Kırgızistan'ın coğrafi konumu, ülkenin dış ticaretine uluslararası ilişkilerine yansımaktadır. Bu bağlamda Rusya, Çin ve Afganistan'a yönelik belirlenen dış ticaret ilişkileri önemlidir.

Kırgızistan, maden arama ve madencilik sektörlerinde en çok yabancı yatırım çekmektedir (Pashalieva ve Kahrman, 2016: 183). Kırgızistan, Orta Asya'daki komşu ülkelere nazaran yabancı yatırımlarda cazibe merkezi olmaya devam etmektedir. Bunun başlıca sebebi serbest piyasa koşullarını tam olarak uygulamasıdır (Aslund, 2004). Ayrıca, Kırgızistan Cumhuriyeti, hükümetine bağlı Yatırım Destek ve Koruma Dairesine sahiptir. Kırgızistan Cumhuriyeti'ndeki iç ve dıştan gelen yatırımları teşvik etmek için kamu ve özel ortaklıkları da dâhil olmak üzere, devlet kurumları, yerel belediyeler, ticari kurum ve kuruluşlar ile devlet dışı aktörlerle uyumlu çalışmasını Yatırım Destek ve Koruma Dairesi sağlar. Ek olarak bu daire yatırımcılara kayıt sürecinde rehberlik eder ve destek programları hizmeti de sunar. Verilen hizmetler ile

dış yatırıma elverişli bir ortam yaratmak amaçlanmaktadır. Dairenin işlevlerinden bir diğeri ise uluslararası bağış kuruluşları ile koordine olmaktadır (US. Department of State, 2019).

Kırgızistan 1993 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile yatırımın karşılıklı olarak korunmasını teşvik eden ikili yatırım anlaşması imzaladılar. Bu anlaşma hali hazırda yürürlüktedir. 15 Nisan 1994 tarihinde Kırgızistan; Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan'ı içine alan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) serbest ticaret bölgesi anlaşması da imzalamıştır. Bu anlaşmanın hükümlerine göre BDT sertifikası taşıyor ise (alkol ve elektronik cihazlar hariç) malların ithalatında, Kırgızistan Cumhuriyeti hükümetince herhangi bir gümrük veya katma değer vergisi uygulamaz. 2004 yılında Kırgızistan Cumhuriyeti ABD ile Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile birlikte Ticaret ve Yatırım Çerçevesi Anlaşması imzaladı. Bu anlaşma kapsamında; ABD ve Orta Asya ülkeleri arasında ticaret yatırımı artırmanın yanı sıra Küçük ve Orta Boyutlu İşletmelerin (KOBİ) de gelişimine katkıda bulunacak maddelerin yer aldı. 2015 yılında Kırgızistan, Avrasya Ekonomik Birliği'ne katıldı. Ancak, vergiler, tarifeler, teftişler ve standartlar dahil olmak üzere teknik düzenlemelerin çoğu, yıllar boyunca tam olarak uygulanamamıştır (Export, 2019).

Ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımların yıllara göre ABD doları para birimi cinsinden toplamı Grafik 2'de verilmiştir.

Kaynak: Ceicdata, 2019.

2.2. Kırgızistan Dış Ticareti

Kırgızistan; 8 Aralık 1991 tarihinde Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya arasında anlaşma ile kurulan devletler topluluğunun bir üyesidir. Ülke bağımsızlık sonrasında dış ticaretinin büyük bir kısmını Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında yaparken dış ticarete topluluğa bağımlık serbestleşmenin derinleşmeye başlaması ile tüm dünyaya açılmıştır.

Kırgızistan gelişmekte olan ve ithalata bağımlılığı yüksek olan bir ülkedir. Bunun

nedenlerinden bire Çin'e sınır komşusu olması ve ülkenin deniz bağlantısının olmamasıdır. Tüm bu olumsuz etkilere rağmen ülke 1997 yılından itibaren özellikle altın ihracatı ile dünya pazarlarında yer edinmiştir. Üstelik 1988 yılında Dünya Ticaret Örgütü üyesi olmuştur. Ayrıca bu üyeliği Orta Asya ülkeleri arasında ilk olmuştur. Ülke Avrasya Ekonomik Topluluğunun da üyesidir (KTO, 2018: 5). Kırgızistan ithalat ihracat dengesi ise Tabla 3'de verilmiştir.

Aşağıda Tablo 3'da Kırgızistan'ın yıllara göre toplam dış ticareti görülebilmektedir.

Tablo 3: 2011-2018 Yılları Arası Kırgızistan Dış Ticareti

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İhracat	1.978	1.683	1.773	1.884	1.441	1.423	1.757	1,690
İthalat	4.260	5.373	5.983	5.735	4.068	3.844	4.487	4,829
Hacim	6.238	7.056	7.756	7.619	5.509	5.267	6.244	6.519
Denge	-2.282	-3.690	-4.210	-3.851	-2.627	-2.421	-2.730	-3.139

Kaynak: Trade Map, 2019.

Kırgızistan 2018 yılı itibarı ile yaptığı ihracatın toplamı tablo 3'de de görülebileceği gibi 1.69 milyar ABD Doları (\$) olarak gerçekleşmiştir. Bu ihracatın en büyük bölümü Birleşik Krallığa yapılmış olup toplam ihracatın %39'una denk gelmektedir. Kırgızistan Cumhuriyeti bu ihracattan 669 milyon ABD Doları getiri elde etmiştir. Ayrıca aynı dönemde ülkenin yaptığı toplam ticaret; Rusya'ya toplam ihracatın % 16,1 ki bu oran 272 milyon ABD Dolar, Kazakistan 220 milyon dolarlık (% 13), Özbekistan'a % 9.37'lik ihracat payı ile (158 milyon), Türkiye'ye % 6.15 ihracat payı ile (104 milyon) ve Çin'e % 3,62 (61 milyon), Tacikistan'a % 2,78 payla (47 milyon), Litvanya'ya % 2,73'lik ihraç payı ile (46 milyon), Belçika'ya % 0.833'lük payla (14 milyon), İran'a % 0.821 payla (13.8 milyon) dolarlık mal satmıştır (Trade Map, 2019). Ülke ihracatının büyük bir kısmını komşu ülkelere yapmakta olduğu yüzdeler verilerden de görülmektedir.

Kırgızistan Cumhuriyetinden 2018 yılının yapılan ihracata konu olan ilk sıralarda yer alan ürünler şöyledir (Kyrgyz Export, 2019):

- İhracatın %39'luk payını alan Altın (platin ile kaplanmış altın dahil) işlenmemiş veya yarı mamul formlarda veya toz formunda. Bu ihracatın bedeli 664 milyon ABD Dolarıdır.
- İhracatın %7,36'lık payını değerli metal cevherleri ve konsantreleri oluştururken ülkeye getirdiği döviz 124 milyon ABD Dolarıdır.
- İhracatın %5,01 oluşturan ve 2018 yılında ülkeye 84 milyon ABD Doları girdi sağlayan petrol yağları ve bitümlü minerallerden elde edilen yağlar.

- İhracatın %3,25 oluşturan tarım ürünlerinden kuru baklagiller ülke ekonomisine 54 milyon ABD Doları kazandırmıştır.
- İhracatın %1,73 oluşturan ve ülkeye 29 milyon ABD Doları girdi sağlayan, tabaka halinde cam ve yüzeyi cilalanmış cam.
- %1,66 ihracat payı ile motorlu kara taşıtları parça ve aksesuarları ülkeye 28 milyon ABD Doları girdi sağlamaktadır.

Yukarıda Tablo 3'da izlenebileceği gibi Kırgızistan'ın yaptığı toplam ithalatın değeri 2018'de 4,82 milyar ABD Doları ulaşmıştır. 2018 rakamları değerlendirildiğinde Kırgızistan 2017 yılına göre ithalatını %7,62 arttırmıştır. 2018 yılındaki %7,62 ithalat artışı bedeli, 342 milyon ABD Doları'dır.

Kırgızistan Cumhuriyeti 2018 yılı ithalat yaptığı ülkeler; 1,94 milyar ABD Doları ve %40 pay ithalat payı ile Çin ilk sırada yer almaktadır. Çin'in Kırgızistan'a komşu olması da en büyük ticari ortak olma avantajını sağlamaktadır. %9,74 pay ile Kazakistan ticari partner olarak ikinci sırada yer alırken bu ülkeden 470 milyon ABD Dolarlık ithalat yapılmıştır. Türkiye ile sınırı olmaması ve aradaki coğrafi uzaklığa rağmen Türkiye'den yaptıkları ithalat toplam %6 pay ile 290 milyon ABD Doları'dır. %3,68'lik ithalat payıyla yine Kırgızistan'ın sınır komşusu olan Özbekistan ile 177 milyon ABD Dolarlık bir işlem hacmi gerçekleşmiştir. ABD'leri ise %2,65'lük bir paya sahip olup 2018 yılında ithal işlem hacmi 128 milyon ABD Doları'dır. %1,54'lük payı Almanya 74 milyon ABD Doları ile gerçekleştirirken Japonya 48 milyon ABD Dolar, Litvanya 35 milyon ABD Dolar ve Hindistan 31 milyon ABD Dolarlık pazara sahip olmuştur (ITC, 2019). Ülke ihracatının büyük bir kısmını komşu ülkelere yapmakta olduğu yüzdelik verilerden de görülmektedir.

Kırgızistan Cumhuriyeti'ne 2018 yılında yaptığı ithalatın ana emtia gruplarını şöyledir (Trade Map, 2019):

- İthal edilen malların %12,8'ine kısmını oluşturan ve 621 milyon ABD Dolarına karşılık gelen; Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler
- İthalatın %9,64 payına denk gelen 465 milyon ABD Dolarlık kısmını oluşturan nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar, aletler ve bunların parçalarından oluşur
- %7,69 payı 371 milyon ABD Doları ayakkabı, spor ve giyim eşyaları
- İthalatın, %6 payına karşılık gelen 289 milyon ABD Dolarlık kapasite ile elektrikli makine ve ekipman, bunların parçaları; ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyon görüntüsü ve ses kayıt cihazları, çoğaltıcılar ve bu tür elektronik eşyaların parçaları ve aksesuarları

- %4,86'lük ithalat payı olan ve 235 milyon ABD Dolarına karşılık gelen Örne veya tığ işi giyim eşyası ve aksesuarı
- İthalatın %3,72'nü oluşturan ve 179 milyon ABD Dolarlık değeri olan demir ve çelik
- İthalatın %3,67'liğine karşılık gelen ve değeri 177 milyon ABD Doları olan suni ve sentetik elyaf
- %3,42'lük ithalat oranı ve 165 milyon ABD Dolarlık pazar payı olan plastikler ve bunlardan elde edilen ürünler
- %3,24 oranı ve 156 milyon ABD Dolarlık ithalat payı ile eczacılık ürünleri
- %3,2 payı ve 154 milyon ABD Dolarlık değeri ile demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunların aksam ve parçalarından oluşmaktadır.

Ülkenin dış ticaret verileri incelendiğinde, ithalatının büyük kısmını enerji ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğu görülmektedir. Yurt dışından aldıkları malların Amerikan doları cinsinden büyüklüklerine göre sıralanışı şöyledir; petrol ürünleri, ayakkabı, kumaş, tıbbi ilaçlar, helikopter, uçak, uzay araçları, iletişim donanım ve cihazları, tomruk, buğday, tütün ve tütün ürünleri, araba parçaları, buğday, şeker, madencilikte kullanılan makineler, çikolata, giyim ve çanta gibi aksesuarlar. Kırgızistan'ın ihracatını da yine dolar cinsinden büyükten başlayarak sıraladığımızda Kıymetli metaller (altın), pamuk, baklagiller, konserve sebzeler, hayvan sakatları, kurşun, alüminyum, kabuklu meyveler, hayvan post ve derileri ve özellikle kaju fıstığı gibi kuruyemişlerdir.

Ayrıca 2019 Haziran ayı ticaret dengesi verilerine göre yılın ilk yarısında ülke-284,8 milyon ABD Dolarlık dış ticaret bozulması yaşamıştır (Trading Economics, 2019). Tablo 3'de görüleceği gibi ülke sürekli dış açık vermektedir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi enerji ihtiyacını ithalattan sağlanmasıdır. Yine de bu durum bir problemi yansıtmaktadır. Dış ticaret dengesini sıfıra yaklaştıracak önlemlerin alınabilmesi önemlidir.

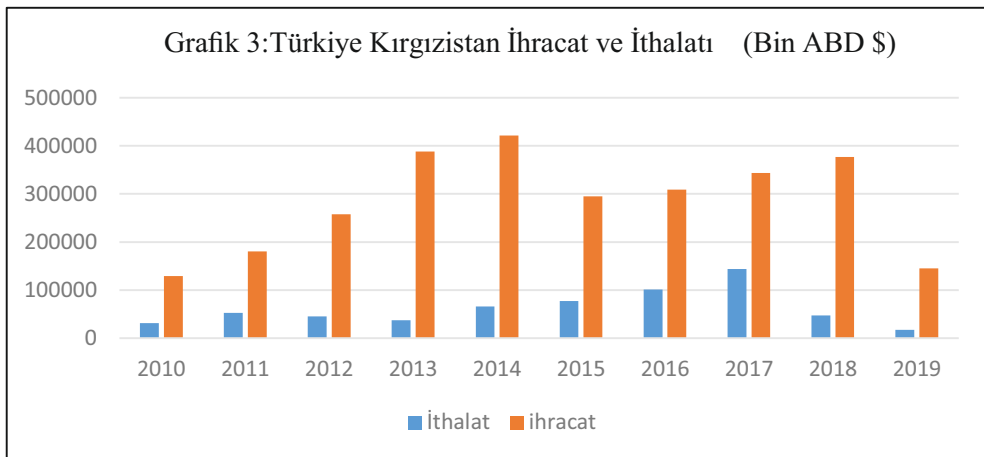
3. Kırgızistan Türkiye Ekonomik İlişkileri

Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye'dir. 1992 yılından başlayarak iki ülke arasında sadece diplomatik yaklaşma değil aynı zamanda iş dünyası alanlarında yaklaşma hızlanmış ve derinleşmiştir.

Türkiye ile Kırgızistan arasında günümüze kadar yirmi iki adet düzenlenmiş anlaşma ve protokol mevcuttur. Ticareti ve ekonomiyi geliştirmeyi amaçlayan bu anlaşmalar iki ülke arasındaki dış ticaretin temellerini oluştururlar. İki ülke arasında ilk imzalanan ticari anlaşmalar; 23 Aralık 1991 tarihinde imzalanan Ekonomik ve Ticari

İşbirliğine Dair Anlaşmasıdır. Bu anlaşmanın ardından, 28 Nisan 1992 yılında “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması”, “Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması”, Hava Hizmetleri Hakkında Protokol ve (Eximbank Çerçeve Anlaşması) imzalanmıştır. 29 Nisan 1992 tarihinde ise; Türk Eximbank'ın Kırgızistan ile İş birliği Hakkında Mutabakat Muhtırası ve Küçük ve Orta Ölçekli Sanayii Geliştirme Alanında Teknik İş birliği Protokolü imzalanmıştır. Ayrıca 2 Aralık 1992 Haberleşme Alanında İş birliği Protokollüde imzalanmıştır. 24 Ekim, 1997'de Ticaret ve Ekonomik İş birliği Anlaşması, 2 Temmuz 1999 tarihinde Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması yürürlüğe girmiştir. 1995, 1997, 2001, 2003, 2006, 2008, 2012, 2013 ve 2014 yıllarında sırasıyla I., II., III., IV., V., VI, VII. ve VIII. Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) gerçekleştirmiştir. Yine iki ülke arasında dönem protokolleri imzalanmıştır. 14 Mayıs 2003 ve 31 Ekim 2008 tarihlerinde iki ülke “Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İş birliği Programı İcra Planı” da yapmışlardır (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Tablo 2'de de görülebileceği gibi Türkiye ülkeye doğrudan yatırım yapan ülkelerin Çin'den sonra ikinci sırayı almaktadır. Türk iş insanları her yıl artarak yatırım yapmaya devam etmektedir. 2015 yılı Türk iş insanlarının Amerikan Doları bazında en çok yatırım yaptıkları yıl olmuştur. Türkiye, Kırgızistan'a özellikle giyim, ayakkabı, aksesuarlar, ilaç, temizlik ürünleri, kumaş, kâğıt ve ürünleri, soba dahil olmak üzere çeşitli ısıtıcılar, tekstil ürünleri, halı, buzdolabı ve türevleri ihraç etmektedir. Türkiye'nin aldığı başlıca ürünler; sebze, altın, Pamuk lifi ve ipliği, ceviz ve hayvansal ürünler almaktadır. İki ülke arasında ithalat ve ihracat bin ABD Doları olarak verilmiştir Grafik 3'de verilmiştir. 2019 yılı verileri yılın ilk yarısını kapsamaktadır.

Kaynak: TÜİK, 2019

Grafik 3'de görüldüğü gibi Türkiye ticaret dengesinde her dönem fazla vermektedir. İki ülke arasında ticaret hacmi göreceli olarak düşüktür. Bunun başlıca nedeni taşıma maliyetleridir. Türkiye Kırgızistan'a başlıca tekstil, mücevher, ilaç ve elektrikli ev gereçleri ihraç ederken Kırgızistan'dan pamuk, bakliyat, altın ve bakır gibi kıymetli elementleri ithal etmektedir.

4. Ülkeler Arasındaki Ticarete Yaşanan Sorunlar

Kırgızistan piyasasında iş insanlarının karşılaştıkları sorunların başında yolsuzluk yer almaktadır. İdarece yolsuzluğu önleyecek sert ve kesin kararların alınarak bu durumun önüne geçilmesi önemlidir. Yabancı yatırımcıların karşılaştıkları temel bir diğer sorun ise idari uygulamaların şeffaf olmayışı sorunları da birlikte getirmektedir (DEİK, 2012: 22-23).

Ekonomide yapısal sorunlar ağırdır. Ülke nüfusunun %43'lük kısmı yoksuldur. Alım gücü düşük olan ülkede dış ticaretin gelişmeye engel olan faktörlerden bir tanesidir. Kırgızistan'da vergi kontrolü birimleri sayısının fazla olması denetleme sayısını artırdığı için hem zaman kaybına hem de maliyet artışına neden olmaktadır. Ülke riskinin yüksek olması faiz oranlarını da artırmaktadır. Ülkeden finans temin etmek zor olmamaktadır. Leasing sistemi ülke mevzuat eksikliği nedeni ile işlememektedir. Ayrıca akreditif uygulaması da sınırlıdır. Bu durumda işlemler nakit para ile yapılmak durumundadır. Özellikle Türk firmalarının karşılaştığı önemli bir sorunda, ticaretin yoğun yaşandığı Dordoy pazarında Türk konfeksiyon ürünleri tüccarlarca Çine götürülüp ucuz taklitleri yapılmakta ve satılmaktadır. Sonuç olarak bu pazarlarda Türk mallarının kalma süresi bir ay ile sınırlandırılmıştır. Türkiye'den bu bölgeye gelen malların büyük bölümü karayolu ile taşınmaktadır. Lojistik ve geçiş ücretlerinin yüksekliği, gümrük prosedürleri ve harçları maliyeti artırmaktadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2018).

5. Sonuç

Bu çalışmada, Kırgızistan'ın 2010-2019 tarihleri arasında dış ticaretini ve yabancı yatırımların hangi sektörlerde yoğunlaştığı tespiti yapılarak Türkiye ile ticaretinin boyutları belirlenmiştir. Bu doğrultuda Türkiye ve Kırgızistan Cumhuriyeti arasında ticari iş birliğinin gelişmesi için alınacak tedbirler değerlendirilmiştir.

Türkiye Kırgızistan arasındaki ilişkiler köklü kültür ve tarihsel bağlantısı olması nedeni ile iki ülke birbirlerine her alanda olduğu gibi ticaret alanında da pozitif ayrımcılık yapmaktadırlar. Ülkeler arası ticaretin ve yatırımların gelişmesini sağlamak için gerekli tedbirler alınarak karşılıklı anlaşmalar yapılmaktadır. İki ülke arasında ticarete yaşanabilecek sorunların bertaraf edilebilmesi ve bu ilişkinin geliştirilerek devam etmesini sağlamak önemlidir.

Kırgızistan sadece Türkiye'ye değil, toplam dış ticaretinde de açık veren bir ülke durumundadır. Ülkenin yurt içinde olduğu gibi dünyaya bağlantısı anlamında ulaşım ile ilgili yaşadığı problemleri bulunmasına rağmen üretim potansiyeli göreceli büyük ve

tüm ülke içi dezavantajlarını ülke yararına dönüştürebilecek kapasitesi de bulunmaktadır.

Kırgızistan altın madeni çıkarmada ve altın üretiminde dünyada onuncu sırayı almıştır. Türkiye'de ise altın geleneksel olarak kullanım, hediye ve yatırım aracı olarak değerlendirilmektedir. Türkiye ithalatının en büyük payını oluşturan altın Kırgızistan'dan temin edebilir ve işlenerek tekrar dünyaya satılabilir. Kırgızistan altınının Türkiye'nin altın işlemeciliği tecrübesiyle birleştirilmesi ile dünya markası ürünlerle fark yaratmak mümkündür. Bu alanda iki ülke birikimini karşılıklı olarak değerlendirmelidir.

Kırgızistan'ın derin sorunların başında konut gelmektedir. Türkiye'nin inşaat konusunda ki potansiyelini bu ülkede de artarak değerlendirmesi gerekmektedir. Ayrıca ülkede bulunan Türk malları algısı kalite ile eş görülmektedir bu algının yaratılması uzun ve emek isteyen çalışmaların sonucudur. Ülkede oluşan bu algıyı devam ettirecek pazar çalışmaları geliştirmeli ve bu malların cazibesinin artırılması sağlanmalıdır. Ayrıca iki ülke arasında insan hareketliliğini artıracak karşılıklı çalışmaların yapılması da önemli bir unsurdur.

Yine iki ülke dış ticaret hacimlerinin artırılmamasının temel sorunu maliyetleri yukarı çeken ulaşım sorunudur. İki ülke arasındaki coğrafi mesafe ve ticaretin karayoluna dayalı devam etmesi taşıma maliyetini artırmaktadır. Bu maliyetin azaltılabilmesi için alternatif ulaşım türleri ve yöntemleri kullanılması gerekmektedir.

Kırgızistan'da gelişme potansiyeli olan turizm, inşaat gibi sektörlere Türk yatırımcısının gelebilmesi için iki ülkenin karşılıklı teşvikleri içeren anlaşmaları da ajandalarına almaları gerekmektedir.

Kırgızistan halkının öncelikleri dikkate alınarak Türk sermayeli firmalar bu doğrultuda üretimlerini Kırgızistan ülke sınırları içinde üretmeleri önemlidir.

Kırgızistan'ın finansal sisteminin temelini oluşturan bankalar gelişmelerine devam etmelerine rağmen sektörleri fonlama konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Bu piyasalarda Türk Bankalarının da bulunabilmesi önemlidir. Bunun için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Sürekli dış ticaret açığı veren Kırgızistan, sanayi üretiminin % 50'sine yakını altın madenciliğinden gelmektedir. Bu üretimin zaman içinde azalabileceği hatta yok olabileceği dikkate alındığında ülkenin ürün çeşitlendirmesine gitmesi zorunludur. Bunu yapabilmeleri için cazip koşullarla ülkeye daha fazla yatırım getirebilecek önlemlerin alınması zorunludur. Bu bağlama Türkiye yüzyıllardan gelen devlet ve bilgi birikimi ile Kırgızistan için bir potansiyeldir.

KAYNAKÇA

Aslund, A. (2004). The Kyrgyz Republic: Reinforce economic growth through lower taxes and better governance. *The Carnegie Endowment for International Peace*. <http://carnegieendowment.org/2004/06/17/kyrgyz-republic-reinforceeconomic-growth-through-lower-taxes-and-better-governance/hrqq>, adresinden erişilmiştir. (Erişim Tarihi: 26.09.2019).

Ceicdata, (2019). *View Kyrgyzstan's foreign direct investment in the chart*. <https://www.ceicdata.com/en/indicator/kyrgyzstan/foreign-direct-investment> adresinden erişilmiştir. (Erişim Tarihi: 27.06.2019).

Central Asian Geoportal. (2019). *Geology of Kyrgyzstan*, <http://www.geportal-kg.org>, adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 26.09.2019).

DEİK. (2012). *Kırgızistan ülke bülteni*. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Yayını. İstanbul.

DEİK (2018). *Kırgızistan bilgi notu. Türkiye-Kırgızistan iş konseyi, ağustos 2018*. <https://www.deik.org.tr/uploads/bilgi-notu-kir-agustos-2018.pdf>, adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 07.07.2019).

Ekonomi Bakanlığı. (2017). *Türkiye-Kırgızistan dış ticareti*. <https://www.ekonomi.gov.tr/>, adresinden erişilmiştir. Erişim tarihi: 21.01.2018.

Export (2019). *Kyrgyz Republic country commercial guide*. <https://www.export.gov/article?id=Kyrgyz-Republic-Trade-Agreements>, adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 27.06.2019).

International Trade Centre. (2018). *Investment Map – International Trade Statistics of Kyrgyzstan*. <https://www.investmentmap.org/competitorCountry.aspx?selCtry=KGZ&selInds=TT&selOpt=&selYear=> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 27.06.2019).

ITC (2019). *Trade map, Kyrgyzstan trade indicators*. https://www.trademap.org/Product_SelProductCountry.aspx?nvpm=1%7c417%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c%7c1%7c1%7c, adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

Kırgızistan Ulusal Bankası (2019). *The National Bank of the Kyrgyz Republic* (Кыргыз Республикасынын Улуттук Банкы). Goals, objectives and functions

of the national bank. <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=2&lang=ENG>. adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 27.06.2019).

KSE (2019). *Kyrgyz Stock Exchange, General Information*. .a adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 27.06.2019).

KTO (2018). *Konya Ticaret Odası Kırgızistan ülke raporu*. Konya.

Kyrgyz Export, (2019). *Kyrgyz Republic - standards for trade*. www.nism.gov.kg, adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 27.06.2019).

Moment, (2019). *Orta Asyanın Dikkat Çeken Ekonomisi Kırgızistan*. 130. Sayı. Mart 2019. <http://www.moment-expo.com/orta-asyanin-dikkat-ceken-ekonomisi-kirgizistan>, adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. (2018). *Investments and dynamic tables*. <http://stat.kg/en/statistics/investicii/>, adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

Özey, R. (1997). *Dünya ve ülkeler coğrafyası*. İstanbul: Öz Eğitim Yayınları.

Pashalieva, M., & Kahrman, H. (2016). Bir geçiş ekonomisi olarak Kırgızistan'da doğrudan yabancı yatırımlar ve Orta Asya ülkeleri ile kıyaslanması. *Journal of Management & Economics*, 23(1), 163-188.

Revolvy, (2019). *List of banks in Kyrgyzstan*. <https://www.revolvy.com/page/List-of-banks-in-Kyrgyzstan?cr=1>, adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 27.06.2019).

Saginbaeva, A. (2016). *Kırgızistan banka sisteminin yapısı, finansal piyasalarının gelişimi ve değerlendirilmesi*. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı, İstanbul (Yüksek Lisans Tezi).

The National Bank of the Kyrgyz Republic. (2019). *Annual report 2018*. Bishkek. <https://www.nbkr.kg/index.jsp?lang=ENG> adresinden erişildi. (Erişim tarihi: 27.09.2019).

The National Bank of the Kyrgyz Republic. (2019). *Kyrgyzstan balance of trade*. adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 17.06.2019).

The National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. (2019). *Trade statistics*. <http://www.stat.kg/en/>, (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

TRADEMAP. (2019). *Kırgızistan dış ticareti*. <https://trendeconomy.com/>

data/h2/KyrgyzRepublic?time_period=2018,2017,2016,2015,2014,2013,2012,2011,2010,2009,2008,2007, adresinden erişildi. (Erişim tarihi: 05.07.2019).

Trading economics, (2019). *Kyrgyzstan balance of trade*.

<https://tradingeconomics.com/kyrgyzstan/balance-of-trade>, (Erişim Tarihi: 27.06.2019).

TÜİK. (2019). *İstatistik göstergeler*. <http://www.tuik.gov.tr/>

UstMenu.do?metod=istgosterge, (Erişim tarihi: 06.02.2018).

US.Department of State, (2019). 2018 Investment climate statements: Kyrgyz

Republic. <https://www.state.gov/reports/2018-investment-climate-statements/kyrgyz-republic/>, (Erişim Tarihi: 27.06.2019).